

Jerzy Duma
Warszawa
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0537-0740>
e-mail: jerzy.duma@wp.pl

Rozwój nieprzegłoszonego $*\acute{e}T$ w nazwach miejscowości i nazwach terenowych Pomorza Zachodniego a ewolucja $*\acute{e}T$ w językach i dialektach lechickich oraz w dolnołużyckim (np. kaszubskie $v'izc$, $v'izq$, $v'ize$ i $v'o\acute{z}c$, $v'o\acute{z}e$ 'robić na drutach, wiązać', dolnołużyckie $měso$ 'mięso' i in.)

The development of unablauted $*\acute{e}T$ in locality names and topographic names in Western Pomerania (Poland) and the evolution of $*\acute{e}T$ in Lechitic languages and dialects and in Lower Sorbian (cf. Kashubian $v'izc$, $v'izq$, $v'ize$ and $v'o\acute{z}c$, $v'o\acute{z}e$ 'knit, tie' and Lower Sorbian $měso$ 'meat', among others)

The proto-Lechitic ablaut $*\acute{e}T > *\acute{o}T$, as in Kashubian $v'o\acute{z}c$, $v'o\acute{z}e$ in opposition to the regular unchanged form $v'izc$, $v'ize$ did not occur in some preserved Slavic place names in the southern area of Western Pomerania: from the area south of Szczecin into regions of Darłowo in Middle Pomerania, e.g. *Kotentowe* – Chociętowo, *Diosintablotta* : **desęt*- 'ten'. In this area the absence of $*\acute{f}T > *\acute{y}T$ umlaut is also noted, e.g. *Czirnowe* : *czarny* 'black', *Dirloua* 'Darłowo'. The absence could have been caused by some early contacts with a Slavic population from the Sorabian group, in which Proto-Lechitic umlaut $*\acute{e}T > *\acute{o}T$ did not occur.

Słowa kluczowe: przegłos pralechicki, kaszubskie $v'izc$: $v'o\acute{z}c$, nieprzegłoszone nazwy zawierające $*\acute{e}T$ na obszarze Pomorza Zachodniego w Polsce

Key words: Proto-Lechitic ablaut, Kashubian $v'izc$: $v'o\acute{z}c$ 'knit, tie', unablauted locality and topographic names including $*\acute{e}T$ in Western Pomerania (Poland)

W pozycji przed spółgłoską przedniojęzykową twardą (s , z , t , d , n , l , r) w większości słowiańskich dialektów zaliczanych do grupy lechickiej (tzn. w gwarach polskich z kaszubszczyzną, w dawnych wymarłych dialektach pomorskich i połabskich) zachodził – w sposób mniej lub bardziej ograniczony

– tzw. przegłos pralechicki. Polegał on na zamianie samogłoski o artykulacji przedniej na odpowiadającą jej (co do podniesienia języka) samogłoskę tylną (czyli następowała zmiana $*\acute{e}T^1 > 'aT$, np. *biały* < $*b\acute{e}l\acute{o}j\acute{o}$, ale *bielić* < $*b\acute{e}liti$; $*eT > 'oT$, np. *wiozę* < $*vez\acute{o}$, ale bez przegłosu *wieźć* < $*vez\acute{i}$; $*\acute{e}T > \acute{o}T$ – co jest przedmiotem dalszego opisu²; $*\acute{r}T > \acute{r}T$, np. pol. *martwy* < $*m\acute{r}t\acute{o}j\acute{o}$ ³ < $*m\acute{r}t\acute{o}j\acute{o}$, ale *śmierć* < $*s\acute{o}-m\acute{r}t\acute{o}$ ⁴) itp.

Na Pomorzu Zachodnim opisywany w artykule brak przegłosu $*\acute{e}T$ sygnalizowany jest przez zapisy *in*, *en* czasem z opuszczeniem elementu konsonantycznego, np. *Pinterow* 1373 (: *piętro*), *Zintke Kote* XX w. (: n. os. **Ziętek* : *zięć*), *Telitten* 1836 (: *ciełeta*), *Poklent* 1301 (: *kląc*, *przekląc*) itp. zob. dalej. Zanikanie elementu nosowego może wynikać z dalszego rozwoju $*\acute{e}$ na $*i > i$, jaki znajduje analogie w sąsiadującej od wschodu kaszubszczyźnie.

W języku polskim przegłos $*\acute{e}T$ skutkował zmianą na $*\acute{o}T$, co w dużym historycznym uproszczeniu ilustruje pol. *v'ozac*⁵ : *v'ęzić* < $*vez\acute{ati}$ i $*vez\acute{i}$. W polszczyźnie na barwę samogłoski nosowej wpływa długość dawnej samogłoski nosowej: długie $*\acute{e} > *\acute{o} > \acute{o}$: krótkie $*\acute{e} > \acute{o} > \acute{e}$ (zob. dalej).

W kaszubszczyźnie formy z przegłosem lub bez przegłosu ulegają czasami wyrównaniom, np. kasz. *v'izc*, *v'izq*, *v'ize* 'robić na drutach, wiązać' (na północnych Kaszubach z uogólnionym nieprzegłoszonym $*\acute{e}$ w formie *v'izq* < $*vez\acute{o}$ Borys 688). Na tym obszarze czasownik ten występuje bez rozszerzenia dawnego tematycznego $*-o-$ przez jotę na $*-jo-$, jak w pol. *wiązję* < $*vez\acute{o}-m$, a na pozostałym obszarze Kaszub ma postać: *v'ozc*, *v'aze* Sychta VI: 126, VII: 362 < $*vez\acute{i}$, *vezet\acute{o}⁶.*

¹ Prasłowiańskie $*\acute{e}$ miało wymowę obniżonego artykulacyjnie *e*, zbliżoną do $'a^e$; w alfabecie gładolickim istniał jeden znak dla $*ja$ i $\acute{e}$ czyli **A**, zob. też Moszyński 1984: 46; *Грамамука* 1993: 90.

² Por. ślady tego przegłosu w zapisach z XII, XIII w. przytoczone w GHJP 103, np. *Chanstobor* < $*\acute{C}\acute{e}stobor\acute{o}$ – z rozłożonym po przegłosie $*\acute{o}$ (< $*\acute{e}T$) oddanym w zapisie jako *an*, por. pol. *częsty* < $*\acute{c}\acute{e}st\acute{o}j\acute{o}$ 'gęsty, częsty', por. lit. *kiñšti*, *kimšau* m.in. 'wpychać, napychać' Smoczyński 286–287.

³ Dawne niepalatalne $*r_c$ rozwija się później w *ar*, rzadziej w *ur*, por. *kark*, ale *kurcz*, podczas gdy nieprzegłoszone i palatalne $*r'_c$ przechodziło dalej w *ir* > *er*, np. $*v\acute{f}ba$ > *wierzba* > *wierzba*.

⁴ Z dawnego złożenia $*s\acute{o}$ - 'dobry' < pie. $*h_1su-/*h_1seu-$ 'ts.' (por. też złożenia pol. *zdrowy* < $*s\acute{o}-dor-v-$ 'dobre drzewo' Borys 736, *świadek* $*\acute{c}$ 'dobrze wiedzący/widzący' oraz n. rz. *Świna*, jeśli to $*\acute{c}$ 'Dobra Ina' prowadząca z Zalewu Szczecińskiego w morze, zob. Duma 2017: 5–11. Druga część zawiera rdzeń $*m\acute{r}'_c-(tb)$ 'śmierć', tj. pie. stopień zanikowy rdzenia $*mer-/*mor-/*mr-$, który występuje też w lit. *mīrti* 'umrzeć' Smoczyński 404. Pol. *po-mór* zawiera stopień pełny *o*, zaś stopień *e* jest w $*mer-ti$ – po metatezie – pol. *mrzeć*. Całość złożenia oznaczała $*\acute{c}$ 'dobry zgon', np. w kręgu rodziny, z należnym pochówkiem i była słowną eufemizacją zjawiska oraz – do pewnego stopnia – próbą jego oswojenia.

⁵ Tu barwa $'o$ pochodzi bezpośrednio z długiego $*\acute{o} < *\acute{e}T$, por. przyp. 6.

⁶ Dzisiejsze pol. *wiązję* zawiera *q* pochodzące nie tylko z przegłosu, lecz jest też kontynuacją dawnego długiego $*\acute{o}$ (powstałego ze zmieszania $*\acute{e}$ i $*\acute{o}$ – XIII/XIV w.) i które fonetycznie

Bernard Sychta odnotowuje również północnokaszubski rzeczownik od-słowny *v'izene* 'robota na drutach, wiązanie' obok *v'azeńe* na pozostałym ob-szarze Kaszub (VII: 362) oraz *v'qzëdło* 'robotka na drutach' (Sychta VI: 127), por. pol. *więzidło* < *vęzidło i in.⁷

W wypadku kaszubskiego *v'izc* widać zwięźenie prawidłowo tu nieprze-głoszonego *ę przed dawną palatalną grupą spółgłosek *źć, która później stwardniała na *zc*. Długie *ę przed palatalną *T'* przeszło w **ĩT'*, a następnie uległo denazalizacji na *i*. Natomiast krótkie *i* (od XVI w. podczas zanikania na terenie Kaszub iloczasu) mogło dalej ewoluować w kasz. *ë*, por. kasz. *trĩsc* (: *tręsti) 'trząść', ale *trëseš* 'trzęsiesz' Dejna 239⁸ (podobnie jak krótkie *u*, *y* > *i*, np. *lëze* 'ludzie', *sin* 'syn', ale *sëna* 'syna'⁹).

W przypadku drugiego, bardziej rozpowszechnionego wariantu kaszub-skiego wyrazu *v'oꝛc*, *v'aꝛe* obok wpływu polszczyzny, mógł nastąpić wtórny przegłos (bo przed wtórnie stwardniałym w kaszubszczyźnie *z*): *ęT > *qT. Pojawia się też – uzależnione od długości – rozszczepienie samogłoski noso-wej *a (*ā*). W kaszubskiej samogłosce długiej doszło do podniesienia barwy samogłoski ustnej nosowego *a (*ā*) na *q*, podczas gdy krótka zachowała barwę *a* (nosowe *ā*), por. też kasz. *dqb*, ale *dqba* Sychta I: 191. Ma to swoje analogie w polskiej alternacji *dqb* [dɔmp]: *dëbu* [dɛmbu] z mniej lub bardziej rozłożoną nosowością¹⁰.

zbliżało się do nazalizowanego *ā*^o. Wtórne rozszczepienie tej ujednoliconej pod względem barwy, ale zróżnicowanej iloczasowo samogłoski nosowej jest późniejsze. W wyniku rozszczepienia w polskim języku literackim z krótkiego *Ø* powstało dzisiejsze *e*, a z długiego *Ø* dzisiejsze (w grafii) *a* – co jest zapisem historycznym dzisiejszej barwy *q*, por. GHJP 103–105. Prowadzi to do nowej opozycji *dqb* : *dëby*, tj. przeciwstawienia **q̄* : *q̄* i *wiązać* : *więzy*, tj. *ē : *ĕ.

O długości samogłoski nosowej w *wiązać* świadczy też cz. *vázat* 'wiązać' z długim *á* < *ę Borys 688, gdzie też odesłanie do pokrewnego pol. *wąski*, które ma jednak dawny wokalizm rdzenny powstały z nazalizacji rdzennej grupy pie. **a(n)/m* przed spółgłoską. W ciekawym wyrazie *wiązać* występuje zapewne wtórna postać z wokalizmem *e*, czyli jakby przywrócony stopień *-*e(n/m)*- : **a(n)m* dotworzony z pierwotnego pie. **h₂emġ^h*- Smoczyński 16 (pod hasłem *aňkštas* 'wąski, ciasny'), gdyż dawne pie. **h₂e-* > **h₂a-*. Wtórne *e* (już po zaniku spół-głoski laryngalnej) pojawia się też w niem. *eng* 'ts.' EWD I 358 (również sprowadzane przez autorów słownika do pie. rdzenia **anġ^h*-). Dla wyjaśnienia słowiańskiego *ę w *wiązać*/*więzić* można ewentualnie zakładać także rozwój stopnia zanikowego pie. rdzenia, tj. **h₂m/(n)ġ^h*- (: **h₂emġ^h*-) z dalszym przejściem pie. **m/n* w bałtosłowiańskie *in, co przed spółgłoską dało *ę. Borys 688 nie ukazuje związku rekonstruowanego przez siebie pie. rdzenia **anġ^h*- 'wąski; zwięzać, wiązać' (bez zaznaczonej nagłosowej spółgłoski laryngalnej *h₂) z kontynuantami słowiańskimi przedniej samogłoski nosowej *ę.

⁷ W tej postaci derywowanej sufiksem *-*idło* przegłos nie powinien nastąpić, bo z było palatalizowane przez *i*, ale kaszubskie stwardnienie *ź > z mogło wtórnie zmianę prowokować, por. regularne kasz. *v'qzac*, *v'oꝛze* 'wiązać, wiąże' Sychta VI: 126.

⁸ Późniejsza zmiana *i* w kasz. *ë* (*ë*) mogła nie nastąpić po spółgłoskach palatalnych, por. kasz. *cignoc* (: *tęgnoti) 'ciągnąć' i *signoc* (: *segnoti) 'sięgnąć' Popowska-Taborska 1980: 25.

⁹ Por. Dejna 1981: 20.

¹⁰ Por. Dukiewicz, Sawicka 1995 I: 33 zapisy: [kɔmpjɛl] 'kapiel', [sɛmpjɛ] 'sëpy'.

Istnieje wiele faktów językowych świadczących o przechowywanych na północy Kaszub archaizmach (ruchomy akcent¹¹, zachowanie frykatywności $r' > ř$ itp.). W tym miejscu wskażę tylko dwie formy z północy Kaszub, gdzie spotyka się np. kontynuant prawidłowo nieprzegłoszonego $*\xi$ przed historycznie palatalną spółgłoską¹², np. w wyrazie *ksiz* ‘ksiądz’ SEK III: 102, podczas gdy w nowszym *ksóž* ‘ksiądz’ – zapewne pod wpływem polskim – występuje $\acute{o} < *\acute{\xi}$ (w polszczyźnie *ksiądz* za pośrednictwem długiego $*\acute{o}$, por. przypis 6). Archaiczność północnych gwar kaszubskich widoczna jest też m.in. w wyrazie *knëga, knëga, kniga* SEK III: 58–59 $< *k\acute{o}niga$ ‘książka’ (bez wtórnej polskiej nazalizacji $*i > *in > \acute{e}$ ¹³ przed spółgłoską oraz bez polskiej zmiany $kn' > kś$).

Można zatem powiedzieć, że dialekty kaszubskie, zwłaszcza północne, pod względem rozwoju samogłoski $*\acute{e} > *i$ ($> i > \acute{e}$) reprezentują stan bez późniejszego polskiego zmieszania dawnych samogłosek nosowych, ponieważ kontynuanty $i, \acute{e} < *\acute{e}$ są starsze. Na ogół też zachowują zasady związane z tzw. przegłosem pralechickim z nielicznymi elementami wyrównań analogicznych form nieprzegłoszonych do przegłoszonych i odwrotnie. Doszukać się można śladów oddziaływania form polskich, zwłaszcza na południowych i środkowych Kaszubach.

W dialektach Drzewian połabskich przegłos lechicki $\acute{o}T < *\acute{e}T$, np. *p'ótě* $< *p\acute{e}t\acute{o}jb$ ‘piąty’ jest jednak notowany¹⁴, por. także połabskie *v'óžat* ‘wiązać’ SłJS 924.

Inną drogą poszedł rozwój samogłosek nosowych w polskim języku literackim, w którym krótka samogłoska nosowa ($*\acute{o} > *a$ – nosowe $\tilde{a}$) powstała ze zmieszania dawnych samogłosek nosowych $*\acute{e}$ i $*\acute{o}$ ¹⁵, a następnie *krótka* podniosła swą artykulację na $\acute{e}$, zaś *długa* samogłoska nosowa $*\acute{o}$ podniosła swą artykulację na $\acute{o}$, por. pol. *trząść* [tšõⁿsć] : *trzęsę* [tšeⁿse] $< *tr\acute{e}sti$: $*tr\acute{e}sq$. W rdzeniu tego wyrazu zachodziła alternacja długa : krótka, a więc $*\acute{e}$: $*\acute{e}$. Podobnie było z alternacją $*\acute{o}$: $*\acute{o}$: *dąb*¹⁶ : *dębu* $< *d\acute{o}b\acute{o}$: $*d\acute{o}b(u)$.

Aby wykazać specyfikę pomorskiego nieprzegłoszonego krótkiego i długiego $*\acute{e}T$ w dawnych słowiańskich dialektach zachodniopomorskich, które

¹¹ AJK XV: 40–42.

¹² Zmiana w III palatalizacji $*k\acute{o}n\acute{e}g\acute{o} > k\acute{o}n\acute{e}ž\acute{o}$.

¹³ Por. pol. *między* $< *medj\acute{y}b$ ‘środkowy’ oraz późniejsze gw. wielkopolskie *jezioro* $< *ezero$ ‘jezioro’, zob. Duma 2010: 139, hasło: Jeziorko 11 gw. *jęžurko* oraz zapis z 1388 r. *dzensacz* ‘dziesięć’ na s. 21 rękopisu (roty wielkopolskie według prof. Marii Trawińskiej).

¹⁴ Por. https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C4%99zyk_po%C5%82abski, dostęp: 26.02.2019.

¹⁵ Od XIV–XV w. Podobne zmieszanie samogłosek nosowych obserwować można w zabytkach średniobułgarskich z XII–XIV w., ale na obszarze gwar bułgarskich i macedońskich dał on w dalszej ewolucji inne rezultaty, zob. Duma 1991: 63–112.

¹⁶ Grafia współczesna $\acute{a}$ jest historyczna, pod którą kryje się współczesna artykulacja nazalizowanego, mniej lub bardziej rozłożonego $\tilde{a}$, o^m itp.

terytorialnie zajmowały obszar dzisiejszego polskiego województwa zachodniopomorskiego, należy zatem uwzględnić dawny rozwój tej samogłoski w gwarach kaszubskich, w dialektach wielkopolskich, dawnych słowiańskich gwarach Pomorza i Meklemburgii na zachód od Odry oraz w języku i gwarach dolnołużyckich.

Na tak dużym obszarze dawnych gwar i języków słowiańskich spotykamy się z kilkoma różnymi zjawiskami fonetycznymi:

1. Zwężeniem dawnego *ę w wąskie *e* (*é*, *ě*) w języku dolnołużyckim (np. dłuż. *měso* ‘mięso’, *pěš* ‘pieść’. Takie dłuż. *ě* kontynuuje również ps. *ě, np. *žěd* ‘dziad’, *běly* ‘biały’ SłJS 926–927). Zwężenie to nie doprowadziło tu do identyfikacji z *i*, jak w dialektach kaszubskich – może ze względu na wczesny zanik nosowości w dolnołużyckim, gdzie od X w. *ǫ > *u*, np. *muka* ‘mąka’, zaś *ę > *ě* też mniej więcej w tym samym czasie SłJS 925.

2. Współcześnie, np. w dialektach wielkopolskich, zachodzi podobne do kaszubskiego zjawisko zwężania artykulacji samogłoski ustnej przy wymowie samogłosek nosowych (nie tylko dawnego *ę), co uwidacznia się np. w wymowie *pe'niŋzi* ‘pieniędzy’ < *penęzi; *py'ŋz'* ‘pędź’ < *pǫd-i, por. jeszcze przykłady i mapki Dejna 252, mapa 39 pole H.

3. Obserwować można ograniczenia tzw. przegłosu pralechickiego zwłaszcza na obszarze dawnych dialektów Pomorza Zachodniego, Meklemburgii i wymarłych gwarach Słowian połabskich, por. dla Pomorza Zachodniego mapki z *ęT, *eT JPPZ. Na tych terenach na ogół nie doszło do zmieszania samogłosek nosowych.

Profesor Ewa Rzetelska-Feleszko w dwóch artykułach odnoszących się do obszaru Pomorza Zachodniego zajmowała się szczegółowo rejestrem kontynuantów dawnych słowiańskich samogłosek nosowych *ǫ i *ǭ oraz *ę i *ę̄ występujących w tekstach łacińskich i niemieckich dokumentów, a rekonstruowanych przez autorkę na podstawie zapisów nazewnictwa słowiańskiego¹⁷. Jej stwierdzenia dotyczyły sposobów zapisywania nazw wsi i nazw terenowych zawierających dawne słowiańskie samogłoski nosowe. Spostrzeżenia skupiły się głównie na ilościowej repartycji zapisów *krótkiego* i *długiego* dawnego *ǫ i *ę̄ przez grupy *om/am/on/an*, rzadziej przez *en(m)*, *i/yn(m)*, np. *Blantichowe* 1269 (dziś n.m. Błądkowo JPPZ 89) oraz n.m. *Natzentow* 1445 (dziś n.m. Nasutowo JPPZ 84 – co jednak od n.os. *Načęta).

Wskazane artykuły Ewy Rzetelskiej-Feleszko tylko sygnalizowały zagadnienie rozwoju dawnych samogłosek nosowych na dawnym słowiańskim obszarze polskiej części Pomorza Zachodniego. Ustalały ortograficzne

¹⁷ Zob. Rzetelska-Feleszko 1974 I: 119–135, 1975 II: 85–100. Wcześniej autorka sygnalizowała ten problem w RzF 179–183.

preferencje zapisów dawnych samogłosek nosowych w dokumentach. Brakowało w nich jednak dokładnej lokalizacji nazw i geograficznego rozlokowania poszczególnych kontynuantów, co przyniosło dopiero – dla nazw miejscowych – opracowanie *Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych* (JPPZ). Obecnie jest to możliwe także na podstawie rekonstruowanych słowiańskich nazw terenowych Pomorza Zachodniego (NtPZ).

Bardziej szczegółowo zjawisko rozwoju $*\epsilon T$ ukazuje mapa 11 zamieszczona w opracowaniu JPPZ (po s. 80), która przedstawia także kontynuanty dawnego nieprzegłoszonego *krótkiego* i *długiego* $*\epsilon$. W nazwach miejscowości Pomorza Zachodniego przeważają wyraźnie zapisy przez $e(n/m)$, $i(n/m)$ przy niewielkiej liczbie zapisów przez $a(n)$ świadczących o przegłosie.

W związku z poszerzeniem materiału badawczego pochodzącego z nazw miejscowych o nazwy terenowe z Pomorza Zachodniego można pokusić się o syntetyczne przedstawienie na mapie odchyień w zakresie niewystępowania przegłosu $*\epsilon T$ oraz na wstępne skomentowanie tego zjawiska.

Ponieważ rozwój $*\epsilon T$ ukazany został na mapie 12 w JPPZ (s. 84), przedstawiony tu na mojej mapce materiał dotyczyć będzie tylko nieprzegłoszonych zapisów nazw miejscowych, do których dodane zostaną podobne zapisy nazw terenowych¹⁸. Będą to te przypadki, gdy w pozycji $*\epsilon T$ wystąpiły zapisy przez $e(n)$, $i(n)$ zamiast spodziewanych „przegłoszonych” w postaci $a(n)$, $o(n)$.

Nieprzegłoszone zapisy nazw miejscowych (według JPPZ)

1. ***Xotętov-** lub ***Kotętov-**: *Kotentow* 1834 (dziś Chociętowo) – od n.os. **Chocięta* (: *Chocimir* SSNO) lub *Kocięta* (: *Kocię* SSNO), suf. **-ov-*.
2. ***Klęskov-** : *Klęscow* 1189–91, *Clenskowe* 1240 (dziś zaginione) – od *kłeska* lub n.os. *Klęsk* SSNO; suf. **-ov-*.
3. ***Načętov-** : *Natzentow* 1445 (dziś Nasutowo) – od n. os. **Naczęta* (: *Naczęmir*, *Naczęstław* SSNO; suf. **-ov-*.
4. ***Pętrov-** : *Pinterow* 1373 (dziś Wiewiórowo) – od *piętro*, suf. **-ov-*.
5. ***Pokłęt(y)-** : *Poklent* 1301 (dziś Pacholeta) – od n.os. lub przezwiska **Pokłęt(y)* : *kłąc*, *przekłąc*.
6. ***Svět(oje)** : *Schwent* 1329, (*Swante* 1618), *Schwente* 1628 (dziś Święte) – od ap. *święte* m.in. ‘kościelne’ lub od n.os. *Święty* SSNO¹⁹.

¹⁸ Całość materiału nazw terenowych podana zostanie w przyszłym opracowaniu o zjawiskach fonetycznych na Pomorzu Zachodnim w świetle nazw terenowych.

¹⁹ Brak przegłosu w tym rdzeniu wyjątkowy, przeważają zapisy z przegłosem w innych miejscowościach typu: *Schwantew* 1773, *Svanteshagen* 1375 lub *Zwantuutz* 1186 itp. z $*\epsilon T > *oT$ reprezentowane przekazami z *an* zob. JPPZ 84.

Nieprzegłoszone zapisy nazw terenowych (według NtPZ)

1. ***Desęta Blota** : *Diosintablotta*²⁰ 1275 – od *dziesiąta*.
2. ***Xoręt(erwald)** : *Korintherwald* XX w. – I cz. od n.os. **Chorzęta*, por. *Chorzek* SSNO : *chory*; suf. niem. *-er*.
3. ***Pęto-** : *Pinndow* XX w. – od n.os. *Pięta* SSNO; suf. **-ov*.
4. ***Pętov(sche Soll)** : *Pitowsche Soll* 1780 – jw.
5. ***Světъk(enmoor)** : *Schwenkenmoor* XX w. – od n.os. *Świątek* SSNO.
6. ***Telęt(en)** : *Die Telitten* 1836 – od *ciełęta* por. też n.os. *Ciełę* SSNO w pl.
7. ***Zętъk-** : *Zintke Kote* XX w. – od n.os. **Ziętek*, por. *Ziętkowicz* SSNO i ap. *zięć*.

Układ nazw miejscowości i nazw terenowych Pomorza Zachodniego, w których można stwierdzić brak przegłosu pralechickiego $*\epsilon T > *qT$ wskazuje, że zjawisko to szerzyło się od południowo-zachodniego krańca Pomorza Zachodniego przy dzisiejszej polskiej granicy na Odrze na południe od Szczecina, w kierunku północno-wschodnim po okolice Darłowa. Brak śladów tego zjawiska w licznych nazwach terenowych z okolic jezior *Gardno* i *Łebsko* (obszar dawnych gwar słowińskich), jak też w okolicy *Szczecinka*, górnej *Wieprzy* i *Słupi*. Nikłe ślady braku przegłosu $*\epsilon T$ obserwować można w najstarszym zapisie lęborskiej nazwy miejscowości *Lędziechowo*: *Lendochowo* 1224–7, ale później z przegłosem: *Landochovo* 1229, *Landichow* 1245, *Landochovo* 1248 itp. co od n.os. **Lędoch*, **Lędzich*²¹ : ps. **lędo* ‘pole, pustkowie, niwa nieuprawiana’ ESSJ 15 44–8. W okolicy Kamienia Pomorskiego na Pomorzu Zachodnim znowu przeważają formy z przegłosem $*\epsilon T$, np. *Svanteshagen* 1320 (: *święty*), *Zwantuutz* 1186 i inne JPPZ mapa 12, punkty 7 i 9.

Na podstawie zarysowanego wyżej opisu nie stwierdziłem w gwarach kaszubskich pewnych przykładów kontynuacji występowania podobnego fenomenu, choć gwary te wykazują czasami odstępstwa od zasady przegłosu $*\epsilon T$ ze względu na wyrównania analogiczne lub wpływ polski.

Zapisy nazw zawierające grupę $i(n)$ na Pomorzu Zachodnim nawiązują najczęściej do kaszubskiej zmiany prawidłowo nieprzegłoszonego $*\epsilon T > i$ oraz mogą wskazywać na jego późniejszą denazalizację na i . W historycznych zapisach nazw miejscowych i terenowych mogły powstawać różnice wynikające z niedokładnych substytucji fonetycznych wyrazów słowiańskich, jakie zdarzają się w dokumentach niemieckich.

²⁰ W zapisie – jeśli jest on dokładny – widoczny jest dłuż. przegłos $e > o$ zachodzący też przed spółgłoską nieprzedniojęzykową lub palatalną, por. dłuż. *śóply* ‘ciepły’, *zósó* ‘dziecię’ SłJS II: 925–926.

²¹ Inne zapisy w RzF 179–180; NMP VI 93–4.

Podobna tendencja do zwięzania artykulacji samogłosek nosowych występuje w gwarach wielkopolskich, gdzie jednak jest znacznie późniejsza od kaszubskiego zwięzania $*\epsilon > i$ i objęła obie samogłoski nosowe.

Zjawisko braku przegłosu $*\epsilon T$ nie występuje także w nazewnictwie północno-zachodniej części Pomorza Zachodniego (na Wolinie, w okolicy Kamienia Pomorskiego, na obszarach w okolicach środkowej Regi i dolnej Parsęty). Zapewne też nie występowało to zjawisko w języku połabskim.

Na Pomorzu Zachodnim w pasie od Odry koło Szczecina po Darłowo znajdujemy też, rzadkie co prawda, ślady braku przegłosu $*\acute{r}T > \acute{r}T$ (a więc kontynuanty *ir* i mniej pewne *er*) zamiast *ar*, np. *Cirnowe* 1180–3, *Cyrnowe* 1237 (dziś Czarnowo) koło jeziora Miedwie : *czarny* lub n.os. *Czarny* SSNO; *Dirloua* 1205 (dziś Darłowo) : n. os. **Darł* : *drzec* przy ujściu Wieprzy²²; *Tirnow* 1269 (zaginiona) nad Iną koło Goleniowa : *tarnina* (JPPZ mapa 3, s. 42–44, por. też polską n.m. *Tarnów* – w zapisach *Tharnow* 1105 RospondSE 394 – z przegłosem). Jednak w świetle tendencji do ograniczenia przegłosu $*\epsilon T$, wskazanego na załączonej mapce, ich lokalizacja głównie na tym obszarze dawnych słowiańskich gwar pomorskich przestaje nas dziwić.

Przegłos $*\acute{r}T > \acute{r}T$ nie może jednak wynikać z ewentualnego wpływu dolnołużyckiego, bo w tym języku przegłos $*\acute{r}T > \acute{r}T$ się zdarza, por. *barłog* ‘zmierzwiona słoma, barłóg’, *humarły* ‘umarły’ SłJS 927. W dolnołużyckim przegłos $*eT > ,oT$ ma natomiast szerszy niż w polszczyźnie zasięg, np. *dłuż. lod* < **ledō* ‘łód’ ale *žošo* ‘dziecię’, *daloki* ‘daleki’ i in. SłJS 925–6.

W odróżnieniu od zaprezentowanego na mapce braku przegłosu $*\epsilon T$, zakresy braku przegłosu $*\acute{e}T$ (JPPZ mapa 9, s. 68–70) są na Pomorzu Zachodnim bardziej rozprzestrzenione, sięgając po jez. Gardno i Łebsko, np. *Belegarde* 1159 (Białogard nad Parsętą)²³ : *biały*. Nie tworzą jednak specyficznego pasma, jak opisywany w artykule brak przegłosu $*\epsilon T$.

Brak przegłosu $*eT > ,oT$ (JPPZ mapa 15, s. 104–106), np. *Drenow* 1276 (dziś Drzonowo po prawej stronie górnej Parsęty) : *drzon* ‘dereń’ – raczej nawiązuje zasięgiem do braku przegłosu $*\acute{e}T$, na Pomorzu Zachodnim, choć w znacznie zawężonym zakresie. Na terenie Kaszub brak przegłosu $*eT$ jest rzadki, np. *včer'a* ‘wczoraj’, *řešeto* ‘rzeszoto, sito’ AJK XV: 133.

Spoglądając na zarysowane tu szkicowo zjawisko odstępstw od przegłosu pralechickiego $*\epsilon T > *\acute{o}T$ w dawnych słowiańskich dialektach Pomorza Zachodniego można stwierdzić, że było ono stare, dokumentacją sięgające wczesnego średniowiecza. Towarzyszyło mu też – choć w innych zakresach

²² Forma imienia przezwiskowa z sufiksem part. praet. act. *-l-* por. liczne nazwy osobowe wskazane przez Sławomira Gałę (1992).

²³ W nazwie brak metatezy **TarT*, por. pol. *gród* oraz Duma 1996: 111–118.

– zatrzymanie przegłosu innych samogłosek przednich w pozycji przed spółgłoską przedniojęzykową twardą.

Tendencja braku przegłosu pralechickiego * ϵT zapewne wyszła z pogranicza łużyckiego i wielkopolskiego klinem sięgając Bałtyku w okolicy Darłowa. Trudno jednoznacznie stwierdzić na podstawie nielicznych faktów językowych, czy wiązała się z jakimś ruchem migracyjnym.

Ze względu na zasięg terytorialny i chronologię, ograniczenie przegłosu na Pomorzu Zachodnim nie jest tożsame z obejmującą północno-wschodnią część Polski późniejszą gwarową zmianą * $a^e > e$ w typie gw. *zametać* ‘zamiatać’, co Dejna 166 (mapa 31, pole A) tłumaczy zachowaniem palatalności poprzedzającej spółgłoski. Na Pomorzu Zachodnim obserwujemy bowiem częsty zanik takiej palatalności przed samogłoskami przednimi oraz związany z tym np. brak afryktywizacji, np. $r' > \check{r} > rz$ (JPPZ mapa 18 s. 117–125, np. *Burrentin* 1224 dziś Borzęcin koło Trzebiatowa) itp.

W nazwach terenowych ze Wschodniego Holsztynu spotyka się również wyjątkowo nieregularne kontynuanty nieprzegłoszonego * ϵT , np. *Swenter Berg* 1790 : *święty* lub n.os. *Święty*, suf. niem. -er Schmitz 51.

Trudno dziś jeszcze dokładnie ustalić źródło/źródła anomalii rozwojowych manifestujących się brakiem przegłosu pralechickiego na Pomorzu Zachodnim, którego zakresy dla poszczególnych samogłosek przednich stojących przed spółgłoską przedniojęzykową twardą są różne. Według mapki brak polskiego rozwoju * ϵT może wynikać nie tylko z samoistnych tendencji rozwojowych samych gwar pomorskich, lecz mogło powstać pod wpływem gwar dolnołużyckich, które dziś w Niemczech skurczyły bardzo swój zasięg terytorialny²⁴. Mniej pewny wydaje się wpływ pogranicznych dialektów wielkopolskich.

Obszar dawnych słowiańskich gwar pomorskich kryje zapewne jeszcze wiele zagadek fonetycznych wartych wnikliwego badania.

Wykaz skrótów

- act. – activi
- cz. – czeskie
- dłuż. – dolnołużyckie
- gw. – gwarowe
- jez. – jezioro
- kaszb. – kaszubskie
- lit. – litewskie
- niem. – niemieckie
- n.os. – nazwa osobowa
- n.m. – nazwa miejscowa

²⁴ Por. Popowska-Taborska 1965: 17.

- part. – participium
 pie. – praindoeuropejskie
 pol. – polskie
 praet. – praeteriti
 ps. – prasłowiańskie

Skróty literatury

- AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich. Zeszyt XV: Podsumowanie, aneksy, mapy.* Pod kier. H. Popowskiej-Taborskiej. Wrocław 1978.
- Boryś – W. Boryś: *Słownik etymologiczny języka polskiego.* Kraków 2005.
- Dejna – K. Dejna: *Dialekty polskie.* Wrocław 1973.
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков.* Red. O. H. Трубачев. T. I i n. Moskwa 1974 i n.
- EWD – *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen.* Bd I–III. Berlin 1989.
- GHJP – Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk: *Gramatyka historyczna języka polskiego.* Warszawa 1981.
- JPPZ – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych.* Warszawa 1996.
- NMP – *Nazwy miejscowe Polski.* Red. K. Rymut. T. I i n. Kraków 1996 i n.
- NtPZ – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego zawierające elementy słowiańskie.* T. I–II. Warszawa 2008–2013.
- RospondSE – S. Rospond: *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL.* Wrocław 1984.
- RzF – E. Rzetelska-Feleszko: *Dawne słowiańskie dialekty województwa koszalińskiego.* Wrocław 1973.
- Schmitz – A. Schmitz: *Flurnamen slawischer und slawisch-deutscher Herkunft im östlichen Holstein.* [W:] *Onomastische Studien zu slawischen Flur- und Siedlungsnamen. Ausgewählte Untersuchungen im südlichen Ostseeraum. Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete.* Bd 9. Wachholtz Verlag 2010, s. 13–81.
- SEK – W. Boryś, H. Popowska-Taborska: *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny.* T. I–VII. Warszawa 1994–2006.
- SIJS – F. Sławski: *Języki słowiańskie.* [W:] *Języki indoeuropejskie.* Red. L. Bednarczuk. T. II. Warszawa 1988, s. 907–1005.
- Smoczyński – W. Smoczyński: *Słownik etymologiczny języka litewskiego.* Wilno 2007.
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych.* Red. W. Taszycki. T. I–VI. Wrocław 1965–1991. T. VII. Suplement. Pod kier. M. Malec. Wrocław 1984–1987.
- Sychta – B. Sychta: *Słownik gwar kaszubskich.* T. I–VII. Wrocław 1967–1976.
- Грамагика – *Грамагика на старобългарски език.* BAN. Sofia 1993.

Literatura

- Dejna K. (1981): *Atlas polskich innowacji dialektalnych.* Warszawa–Łódź.
- Dukiewicz L., Sawicka I. (1995): *Gramatyka współczesnego języka polskiego.* T. I: *Fonetyka i fonologia.* Kraków.
- Duma J. (1991): *The development of the vowels *ǫ, *ę in the south-eastern Slavic dialects.* [W:] *Studies in the Phonetic Typology of the Slavic Languages.* Warszawa.
- Duma J. (1996): *Różnice i podobieństwa zachodzące między metatezą *TārT, *TālT itp. a zjawiskami sylabifikacji/desylabifikacji sonantów r, l.* „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica I. Nauki humanistyczno-społeczne” z. 311, s. 111–118.

- Duma J. (2010): *Nazwy wodne w dorzeczu Warty (z wyłączeniem dorzecza Noteci)*. Cz. II: *Nazwy jezior*. Warszawa.
- Duma J. (2017): *Nazwy rzek Świna, Ina, Jana – w poszukiwaniu źródłostwu*. „Prace Językoznawcze”. T. XIX, z. 2, s. 5–11.
- Gala S. (1992): *Polskie nazwy osobowe z podstawowym -l-/-ł- w części sufiksalnej*. Łódź.
- Moszyński L. (1984): *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Warszawa.
- Popowska-Taborska H. (1965): *Dawne pogranicze językowe polsko-dolnołużyckie (w świetle danych toponomastycznych)*. Wrocław.
- Popowska-Taborska H. (1980): *Kaszubszczyzna*. Warszawa.
- Rzetelska-Feleszko E. (1974): *Rozwój samogłosek nosowych w dialektach Pomorza Zachodniego*. Cz. I. „Slavia Occidentalis” 31, s. 119–135.
- Rzetelska-Feleszko E. (1975): *Rozwój samogłosek nosowych w dialektach Pomorza Zachodniego*. Cz. II. „Slavia Occidentalis” 32, s. 85–100.

Streszczenie

Przegłos pralechicki * $\epsilon T > *' \rho T$ jak w kaszubskim *v'ozc, v'ąze* w opozycji do prawidłowo nieprzegłoszonych form *v'izc, v'ize* nie dokonał się w części zachowanego słowiańskiego nazewnictwa na południowym obszarze Pomorza Zachodniego: sięgając klinem od obszaru na południe od Szczecina po Darłowo na Pomorzu Środkowym, np. *Kotentowe* (Chociętwo), *Diosintablotta* : *deset- 'dziesięć'. Na tym obszarze zauważa się też brak przegłosu * $fT > rT$, np. *Czirnowe* : *czarny*, *Dirloua* (Darłowo). Brak przegłosu mógł być wywołany jakimiś wczesnymi kontaktami ze słowiańską ludnością grupy lużyckiej, w której przegłos pralechicki * $\epsilon T > *' \rho T$ nie występował.

